

Muzeum Archeologiczne
Poznań

Andrzej Prinke

NOWE MATERIAŁY SCHYŁKOWOPALEOLITYCZNE I MEZOLITYCZNE Z OKOLIC TORUNIA

Zarys treści. Artykuł zawiera materiały z nowo odkrytych stanowisk z okolic Torunia oraz opartą o nie analizę stosunków kulturowych w paleolicie i mezolicie.

Niniejsze opracowanie zawiera materiały schyłkowopaleolityczne i mezolityczne, jakie uzyskano podczas weryfikacyjnych badań powierzchniowych, przeprowadzonych w dniach od 16 do 23 kwietnia 1972 r. przez mgr Bogusławę Wawrzykowską z Muzeum Okręgowego w Toruniu oraz autora (Muzeum Archeologiczne w Poznaniu)¹. Badania zorganizowano przy współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Archeologicznych w Bydgoszczy. Ich celem było określenie aktualnego stanu zachowania stanowisk z epoki kamienia, jakie zarejestrowano dotąd na terenie powiatu aleksandrowskiego i toruńskiego oraz uściślenia związanych z nimi danych (lokalizacja, przynależność chronologiczno-kulturowa). W wyniku badań, pięć znanych już uprzednio stanowisk z wymienionych okresów zweryfikowano z wynikiem pozytywnym. Jednocześnie odkryto 13 nowych stanowisk oraz stwierdzono całkowite zniszczenie 4 obiektów: Toruń—Dębowa Góra, Toruń—Kozackie Góry, Toruń—Rubinkowo i Grębocin, pow. Toruń.

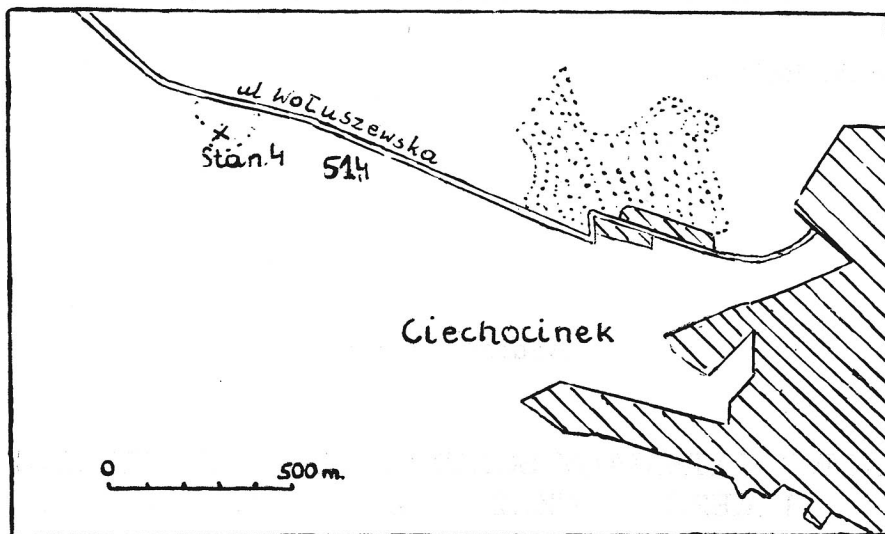
POW. ALEKSANDRÓW KUJAWSKI

Ciechocinek

Stanowisko: 4

Położenie: Na E skraju wydmy, położonej na S stronie ul. Wołoszewskiej, 300 m na W od punktu wys. 51,4 (ryc. 1).

¹ Materiały neolityczne z wymienionych badań opublikowane zostaną w pracy B. Wawrzykowskiej, *Studia nad osadnictwem epoki kamienia na terenie Ziemi Chełmińskiej, Dobrzyńskiej i Kujaw. Cz. I — Katalog źródeł archeologicznych*, (w przygotowaniu).

Ryc. 1. Ciechocinek, pow. Aleksandrów Kujawski. Plan sytuacyjny stanowiska

Inwentarz: Krępy drapacz odłupkowy o drapisku zakolonym, lekko asymetrycznym, stromym; powierzchnia pokryta niebieskawą patyną (tabl. 1:1).

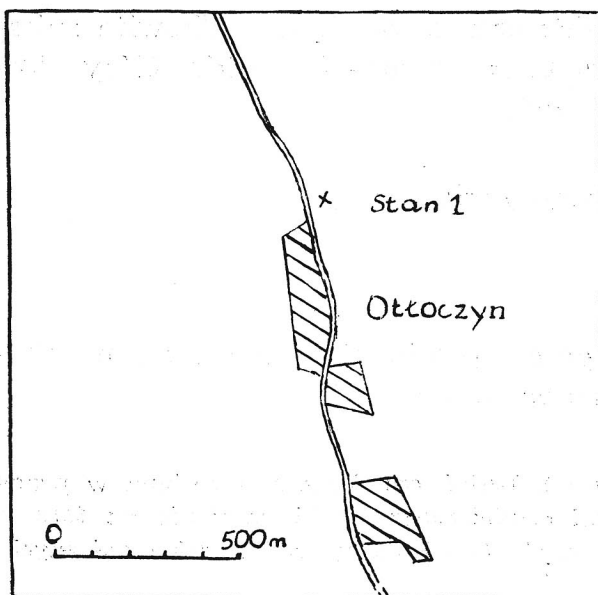
Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu — Dział Archeologii, nr inw. EK/17 (dalej MOT).

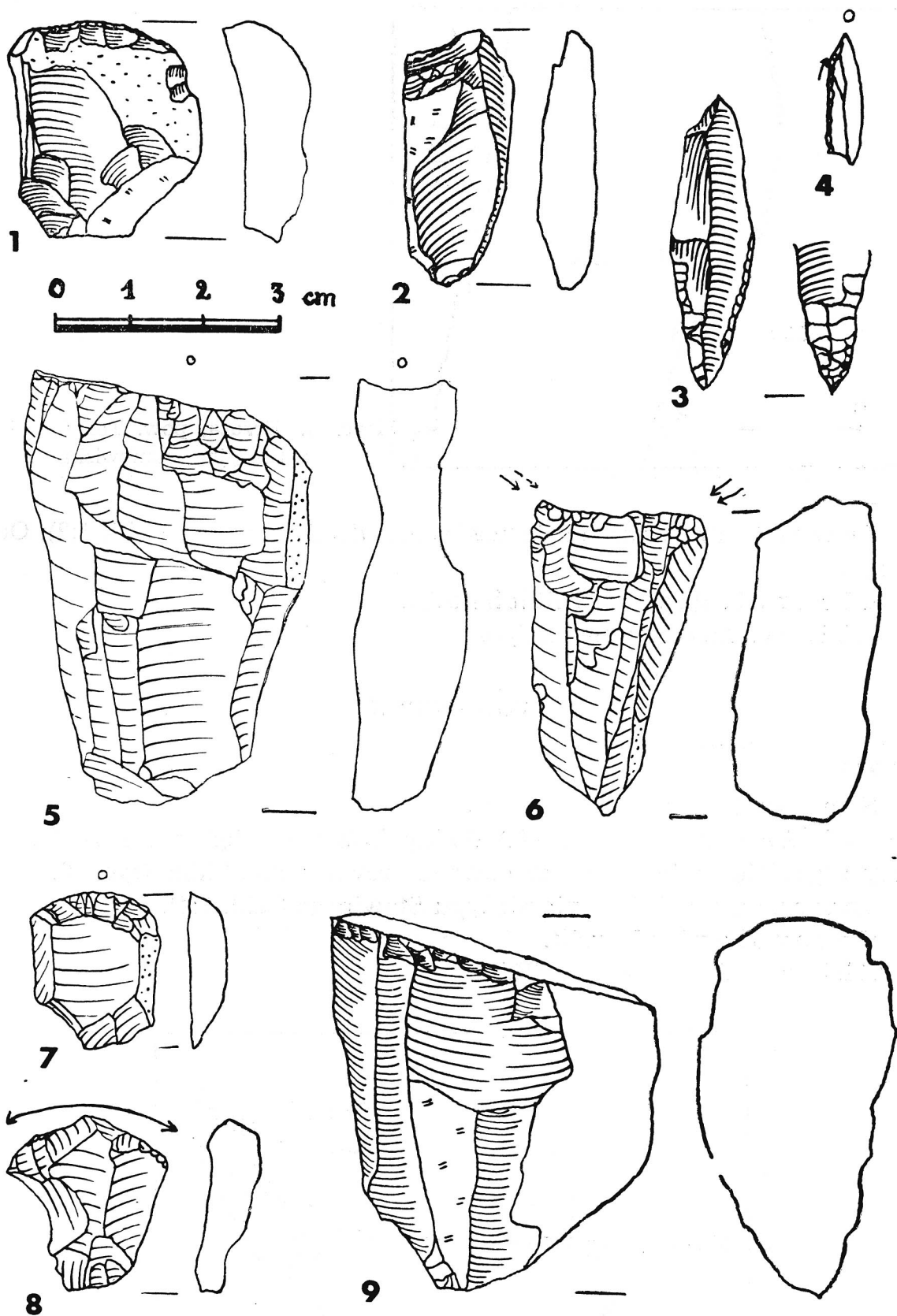
Otłoczyn

Stanowisko: 1

Położenie: Na piaszczystej drodze polnej, prowadzącej od szosy Toruń—Włocławek do zagrody B. Borzemskiego (ryc. 2).

Ryc. 2. Otłoczyn, pow. Aleksandrów Kujawski. Plan sytuacyjny stanowiska

Tablica 1. Zabytki krzemienne. Pow. Aleksandrów Kujawski: 1 — Ciechocinek, stan. 4; 2 — Otloczyn, stan. 1. Pow. Toruń; 3 — Toruń-Rudak, stan. 1; 4 — Brzoza, stan. 1; 5-8 — Toruń-Rudak, stan. 3; 9 — Toruń-Rudak, stan. 10

Toruń-Podgórz

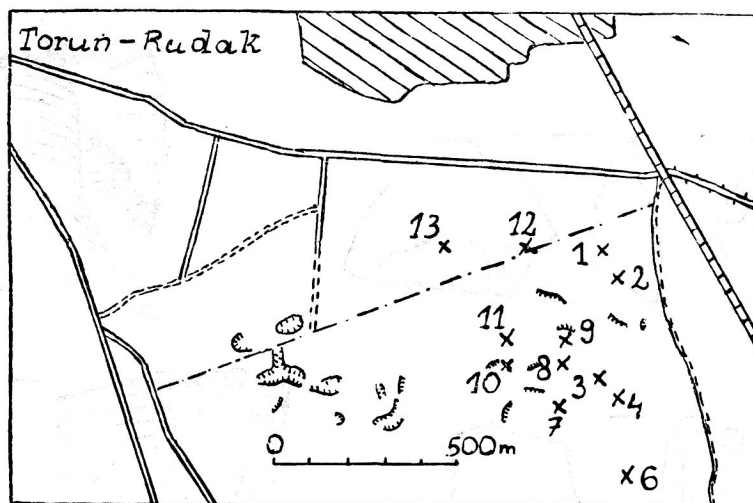
Stanowisko: 4

Położenie: Na wydmy położonej między torami kolejowymi Toruń—Inowrocław a szosą do Bydgoszczy, na N skraju niewielkiego lasu (ryc. 4).

Inwentarz: 8 wiórów, w tym 4 mikrolityczne i 1 smukły, odbity z rdzenia dwupiętowego; 5 odłupków.

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska. Mezolit (?).

Zbiory: MOT, nr inw. EK/21.

Ryc. 5. Toruń-Rudak. Plan sytuacyjny stanowiska

Toruń-Rudak *

Stanowisko: 1

Położenie: Na NE skraju poligonu wojskowego, 200 m na W od toru kolejowego do Aleksandra Kujawskiego, na W brzegu dużego wykopu; w piasku ze żwirem, tworzącym podstawę zniszczonej wydmy (ryc. 5).

Inwentarz: Dwukątowy liściak świderski o surowym wierzchołku i dość obfitym łuskańiu na stronę spodnią przy nasadzie (tabl. 1:3); Złamany wiór, pochodzący z rdzenia dwupiętowego.

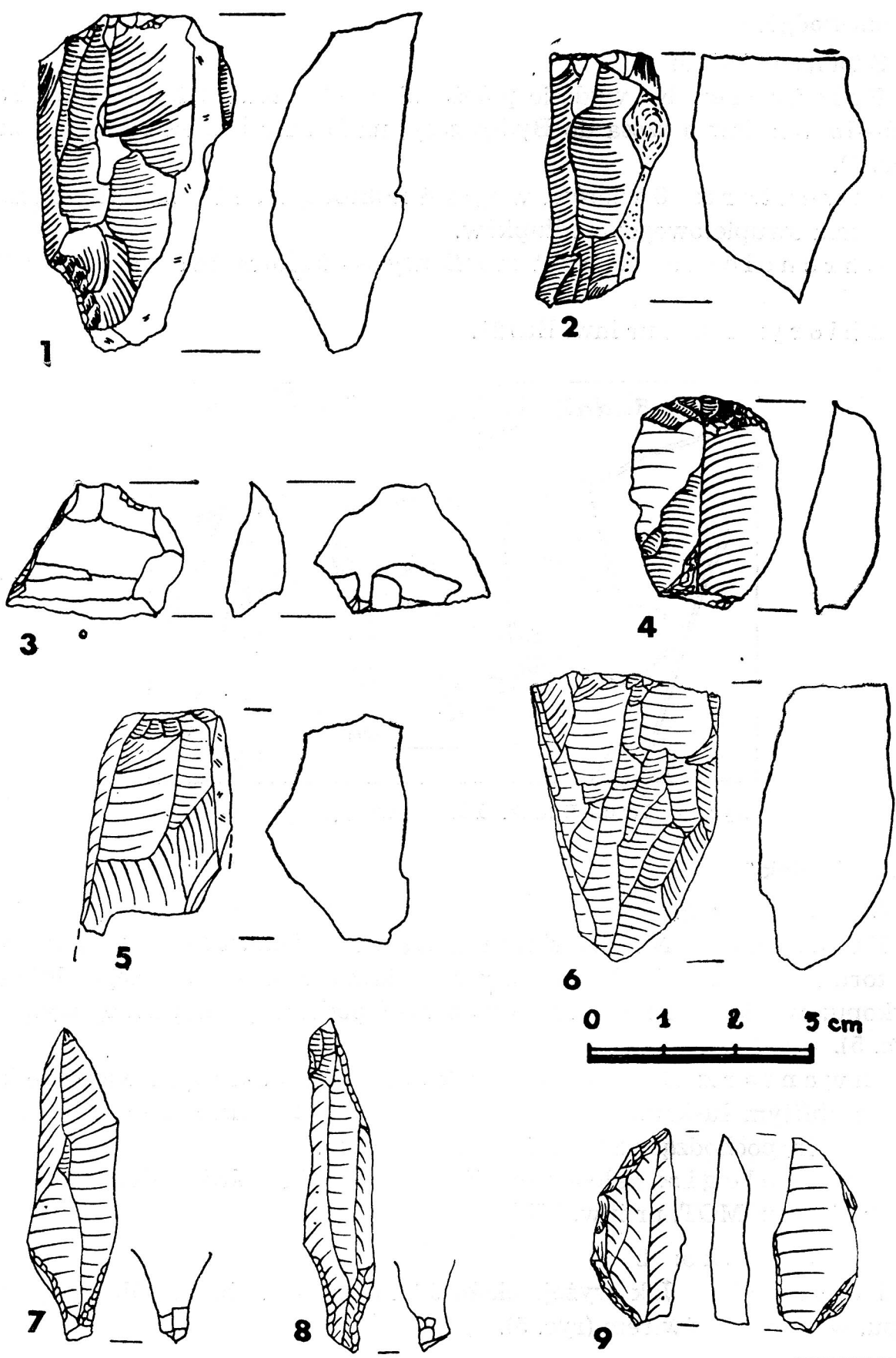
Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/22.

Stanowisko: 2

Położenie: Jak wyżej, około 50 m na S od brzegu dużego wykopu, w piasku ze żwirem (ryc. 5).

* Według aktualnego podziału administracyjnego, stanowiska określone poniżej jako Toruń-Rudak, znajdują się na terenie dzielnicy Stawki. W niniejszym opracowaniu utrzymano poprzednią nazwę, stosowaną w materiałach archiwalnych i księgach inwentarzowych Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Tablica 2. Zabytki krzemienne: 1-4 — Toruń-Rudak, stan. 4; 5-8 — stan. 11; 9 — stan. 12

Inwentarz: Wiór zaprawiakowy; 2 odłupki.

Chronologia: Epoka kamienia.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/23.

Stanowisko: 3

Położenie: Na NE skraju poligonu wojskowego, 400 m na W od toru kolejowego Toruń—Aleksandrów Kuj., na drodze oddzielającej płaski teren piaszczysty (po stronie W) od terenu pagórkowatego (na E), w piasku ze żwirem (ryc. 5).

Inwentarz: Słabo wyeksploatowany rdzeń wielopiętowy; Duży, płaski rdzeń dwupiętrowy wiórowy bez zaprawy, wykonany z grubego odłupka (tabl. 1:5); Rdzeń dwupiętrowy wiórowy z zaprawą pięty i boku, tył pokryty korą (tabl. 1:6); Krępy drapacz odłupkowy o drapisku symetrycznie zakolonym, półstronnym, średnio wysokim, kształty silnie zgeometryzowane (tabl. 1:7); Krępy drapacz odłupkowy o drapisku zakolonym, lekko zębatym, stromym i przełuskany (tabl. 1:8); 19 wiórów, pochodzących w większości z rdzeni dwupiętowych; 19 odłupków. Część zabytków pokryta jest białoniebieską patyną.

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/24.

Stanowisko: 4

Położenie: Na NE skraju poligonu wojskowego, 20 m na SE od stan. 3, w piasku ze żwirem (ryc. 5).

Inwentarz: Rdzeń jednopiętrowy wiórowoodłupkowy z pełną zaprawą, wykonany z silnie zwapniałego krzemienia (tabl. 2:1); Mały rdzeń dwupiętrowy, wiórowy o zaprawionych piętach (tabl. 2:2); Krępy, zgeometryzowany drapacz o drapisku lekko zakolonym, wykonany z odłupka zaprawiakowego II serii (tabl. 2:4); Skrobacz o prostej, stromej krawędzi pracującej, wykonany z silnie zwapniałego krzemienia (tabl. 2:3); Odłupek.

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska. Mezolit.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/25.

Stanowisko: 6

Położenie: Na NE skraju poligonu wojskowego, 400 m na W od toru kolejowego Toruń—Aleksandrów Kuj., na drodze gruntowej przy łańcuchu wzgórz wydmowych o kierunku W-E, na SE od stan. 4 (ryc. 5).

Inwentarz: Typowy dwupiętrowy rdzeń świderski, odłupkowy, obie pięty zaprawione, w tym jedna odbocznie (tabl. 3:2); Duży, krępy drapacz o wąskim, symetrycznie zakolonym drapisku, wykonany z odłupka zaprawiakowego (tabl. 3:4); Krótki drapacz odłupkowy o drapisku asymetrycznie zakolonym, przedłużonym na lewy bok (tabl. 3:5); Mały drapacz wiórowy o delikatnie załuskany, symetrycznie zakolonym drapisku (tabl. 3:6); 16 wiórów, w tym 6 mikrolitycznych; 27 odłupków, w tym 6 mikrolitycznych.

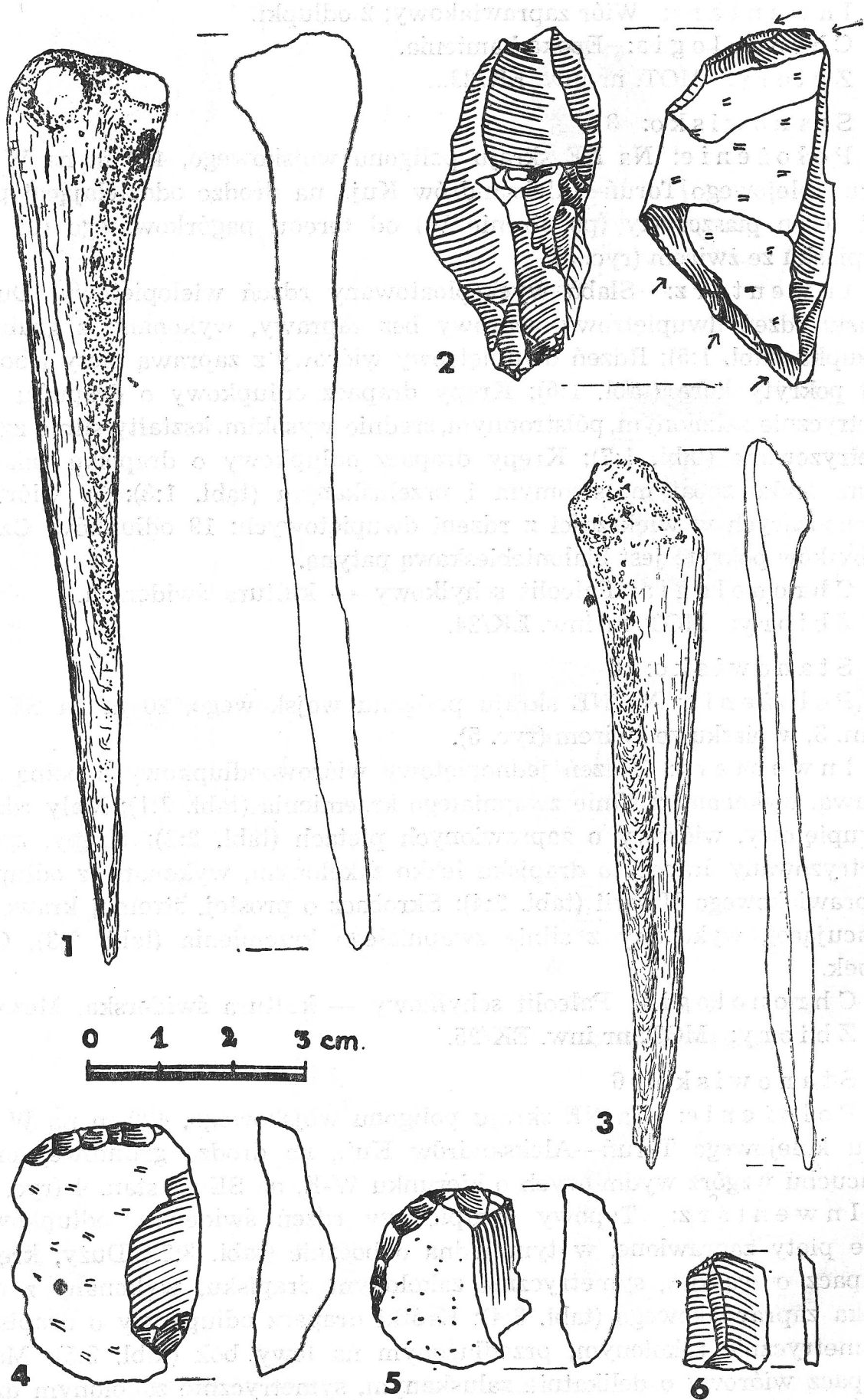

Tabela 3. Zabytki krzemienne: 2, 4-6 — Toruń-Rudak, stan. 6 i kościane 1, 3 — stan. 13

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska. Mezolit.
Zbiory: MOT, nr inw. EK/26.

Stanowisko: 7

Położenie: NE skraj poligonu wojskowego, 20 m na SE od stan. 3, na skrzyżowaniu dróg gruntowych, w piasku wydmy (ryc. 5).

Inwentarz: 12 wiórów, w tym 11 mikrolitycznych; 9 odłupków, w tym 5 mikrolitycznych.

Chronologia: Mezolit.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/27.

Stanowisko: 8

Położenie: NE skraj poligonu wojskowego, na S od skraju głównej drogi gruntowej o kierunku W-E, 30 m na NW od stan. 3, na wydmy (ryc. 5).

Inwentarz: 4 wióry, w tym 1 mikrolityczny; 12 odłupków, w tym 3 mikrolityczne.

Chronologia: Paleolit schyłkowy (?), Mezolit.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/28.

Stanowisko: 9

Położenie: Jak wyżej, 10 m na N od stan. 8 (ryc. 5).

Inwentarz: 22 wióry, w tym 14 mikrolitycznych; 50 odłupków, w tym 32 mikrolityczne. Część okazów o większych rozmiarach pochodzi z rdzeni jedno- i dwupiętowych o cechach świderskich.

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska. Mezolit.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/29.

Stanowisko: 10

Położenie: Jak wyżej, 100 m na W od stan. 8, w piasku ze zwirem, tworzącym podstawę zniszczonej wydmy (ryc. 5).

Inwentarz: Duży rdzeń jednopiętowy, wiórowy o regularnej odłupni i pięcie zaprawianej jednym uderzeniem (tabl. 1:9).

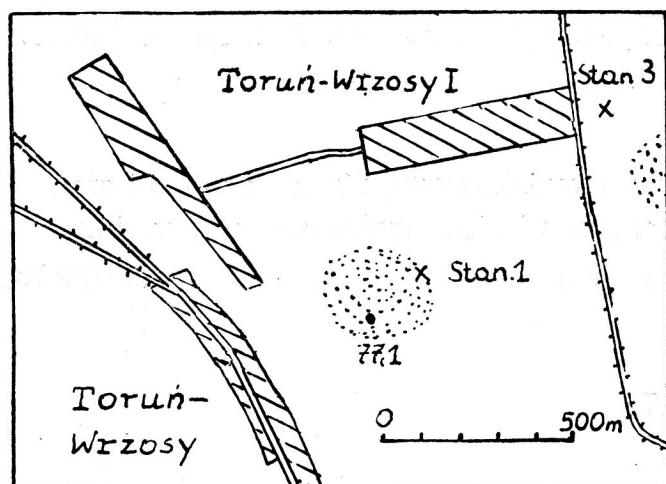
Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/30.

Stanowisko: 11

Położenie: Jak wyżej, 200 m na W od stan. 8, w piasku ze zwirem (ryc. 5).

Inwentarz: Wiórowy rdzeń wielopiętowy o regularnej odłupni, jedna z pięć zaprawiana pojedynczym odbiciem, druga surowa (tabl. 2:6); Fragment rdzenia wielopiętowego wiórowego (zachowana jedna pięta, posiadająca zaprawę, tabl. 2:5); Liściak świderski trzepieniowaty ze surowym wierzchołkiem, bardzo ubogo łuskany na stronie spodniej u nasady (tabl. 2:7); Liściak świderski trzepieniowaty z półtylcem przy wierzchołku i bardzo ubogim łuskaniem na stronie spodniej u nasady (tabl. 2:8); Wiór

Ryc. 6. Toruń-Wrzosy i Toruń-Wrzosy I. Plan sytuacyjny stanowisk

łuskany; Odłupek łuskany; 6 wiórów mikrolitycznych; 6 odłupków, w tym 3 mikrolityczne.

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura świderska. Mezolit.
Zbiory: MOT, nr inw. EK/31.

Stanowisko: 12

Położenie: Na NE skraju poligonu wojskowego, na wydmie leżącej bezpośrednio na W od brzegu dużego zbiornika na wodę (ryc. 5).

Inwentarz: Łukowaty tylczak tarnowski o wysokim, grubym tyłcu, przedłużonym na owalną podstawę i połowę drugiego boku. Okaz pokryty białoniebieską patyną (tabl. 2:9).

Chronologia: Paleolit schyłkowy — kultura tarnowska.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/32.

Stanowisko: 13

Położenie: Jak wyżej, 200 m na W od stan. 11 (ryc. 5).

Inwentarz: 2 szydła kościane, przepalone (tabl. 3:1, 3).

Chronologia: Epoka kamienia (?).

Zbiory: MOT, nr inw. EK/35.

Toruń-Wrzosy

Stanowisko: 1

Położenie: Na E od szosy do Chełmna, na wydmie położonej bezpośrednio na NE od punktu wys. 77,1 (ryc. 6).

Inwentarz: 3 wióry pochodzące z rdzeni jednopiętowych i wykonane z krzemienia czekoladowego górnoastarckiego.

Chronologia: Epoka kamienia.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/33.

Stanowisko: 3

Położenie: Na SW skraju rozległego kompleksu wydmi pomiędzy Wrzosami I a Lisim Ogonem, bezpośrednio na E od skraju zabudowań Wrzosów I, na piaszczystej drodze przez wydnię (ryc. 6).

Inwentarz: Wiór pochodzący z rdzenia dwupiętowego; 3 odłupki.

Chronologia: Epoka kamienia.

Zbiory: MOT, nr inw. EK/34.

Wszystkie zabytki krzemienne zostały wykonane z narzutowego surowca kredowego, bałtyckiego, za wyjątkiem okazów, przy których opisie podano inaczej.

Łącznie podczas badań uchwycono 18 stanowisk schyłkowopaleolitycznych i mezolitycznych z 24 punktami osadniczymi (paleolit schyłkowy — 11, mezolit — 8, mezolit lub neolit — 1, epoka kamienia — 4).

Najstarszym zabytkiem w zgromadzonym materiale jest łukowaty tylczak z Torunia-Rudaku, stan. 12 (tabl. 2:9). Reprezentuje on główny wyznacznik schyłkowopaleolitycznej kultury tarnowskiej i posiada szereg analogii w zespołach zwartych tej kultury². Znaleźisko tylczaka tarnowskiego na terenie Torunia przesuwają znacznie dalej ku północy granicę zasięgu kultury tarnowskiej.

Największa ilość stanowisk (10, w tym 2 niezbyt pewne) wiąże się z kulturą świderską, przypadającą na końcową fazę paleolitu schyłkowego. Grupę materiałów, określonych jako świderskie, wyróżniono na podstawie obecności kilku form charakterystycznych dla tej kultury. Są to: jedno- i dwupiętowe rdzenie wiórowe o regularnych odłupniach (tabl. 1:5, 6, 9; tabl. 2:1, 2, 6 i tabl. 3:2), masywne drapacze odłupkowe o symetrycznych, lekko zakolonych drapiskach (tabl. 1:1, tabl. 2:4 i tabl. 3:4) oraz grociki liściowate z płaskim łuskaniem na stronie spodniej u nasady (tabl. 1:3 i tabl. 2:7, 8). Analogiczne formy znane są z klasycznych stanowisk kultury świderskiej³. Materiały z okolic Torunia różnią się od nich nieco mniejszymi rozmiarami oraz prawie całkowitym brakiem zabytków wykonanych z krzemienia czekoladowego górnostarckiego, który był surowcem najczęściej stosowanym przez ludność kultury świderskiej na terenach położonych dalej na południe. Z badanego terenu znany jest zaledwie jeden okaz wykonany z krzemienia czekoladowego (liściak dwukątowy z bardzo obfitym łuskaniem na spodzie i ze złamanym wierzchołkiem, przechowywany w zbiorach Katedry Archeologii UMK w Toruniu, a pochodzący z badań powierzchniowych B. Zielonki na wydmach Torunia-Rudaku). Znaleźisko to stanowi jeden z najdalej na północ wysuniętych punktów występowania schyłkowopaleolitycznych wyrobów z tego surowca⁴. Wymienione powyżej cechy, składające się na lokalną spe-

² M. Chmielewska, *Huttes d'habitation épipaléolithiques de Witów, distr. de Łęczyca*, Łódź 1961, tabl. 18:2,5; M. Kobusiewicz, *Paleolit schyłkowy w środkowozachodniej Wielkopolsce*, Światowit, t. 31, 1970, tabl. 7:8.

³ Por. np.: L. Sawicki, *Przemysł świderski I stanowiska wydymowego Swidry Wielkie I*, Przegląd Archeologiczny, t. 5, 1933—1936, tabl. V, X, XXIII.

⁴ Por. mapę rozrzutu schyłkowopaleolitycznych importów krzemienia czekoladowego w Polsce: R. Schild, *Lokalizacja prahistorycznych punktów eksploatacji krzemienia czekoladowego na północno-wschodnim obrzeżeniu Gór Świętokrzyskich*, Folia Quaternaria, z. 39, Kraków 1971, s. 41, ryc. 13.

cyfikę kultury świderskiej z okolic Torunia, wyjaśnić można znacznym oddaleniem od złóż surowca czekoladowego oraz niższą jakością dostępnego na miejscu krzemienia narzutowego bałtyckiego.

Spośród materiałów kultury świderskiej, zgromadzonych podczas badań, najbardziej interesujące pochodzą ze skupiska ośmiu stanowisk położonych na terenie poligonu wojskowego w Toruniu-Rudaku. Kompleks stanowisk schyłkowopaleolitycznych na Rudaku znany był wyrywkowo już poprzednio (badania powierzchniowe B. Zielonki, z których pochodzą m.in. 3 typowe liściaki świderskie oraz większa ilość rdzeni, znajdujących się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu i Katedry Archeologii UMK), lecz nie został dotąd uwzględniony w literaturze przedmiotu. Obszar ten stanowi zespół wydm, będących częścią największego w Kotlinie Toruńsko-Bydgoskiej, toruńsko-aleksandrowsko-gniewkowskiego pola wydmowego⁵. Podłożem stanowisk schyłkowopaleolitycznych na Rudaku są wydmy w formie prostych wałów, silnie zdenudowane (liczne bruczki eoliczne) i położone na terasie II (nadzalewowej, 5—8 m). Według W. Mrózka⁶, powyższa lokalizacja jest dowodem związku genezy wydm na Rudaku dopiero z drugim okresem wydmotwórczym, przypadającym na okres subborealny. Przeczą temu przedstawione powyżej zabytki archeologiczne ze schyłku plejstocenu i wczesnych faz holocenu, występujące dość licznie na powierzchni wydm. Wydaje się więc, że wydmy te musiały powstać jeszcze w plejstocenie, a więc przed wyróżnionym przez W. Mrózka pierwszym okresem wydmotwórczym, datowanym na okres preborealny i borealny.

Znacznie uboższy zestaw form związanych jest z mezolitem. Wyróżniono zaledwie trzy formy typowe dla tej epoki: mikrotylczak typu Stawinoga (tabl. 1:4), wiórowy drapacz mikrolityczny (tabl. 3:6) i skrobacz podprostokątny o stromej krawędzi pracującej (tabl. 2:3). Ponadto na kilku innych stanowiskach występują ślady osadnictwa mezolitycznego w postaci charakterystycznego półsurowca mikrolitycznego.

Na osobną uwagę zasługują dwa niewielkie, silnie przepalone szydła kościane ze stan. 13 w Toruniu-Rudaku (tabl. 3:1, 3). Mają one bliskie odpowiedniki w narzędziach kościanych, pochodzących z wydmowych stanowisk z epoki kamienia na terenie Wielkopolski⁷. Ze względu na prawie całkowitą nieobecność na Rudaku zabytków neolitycznych i późniejszych (poza pojedynczym ułamkiem ceramiki neolitycznej ze stan. 11), oba narzędzia kościane można z dużym prawdopodobieństwem związać z kompleksem stanowisk schyłkowopaleolitycznych i mezolitycznych, z którym bardzo blisko sąsiadują.

⁵ W. Mrózek, *Wydmę Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej*, [w:] *Wydmę śródładowe Polski, cz. II*, red. R. Galon, Warszawa 1958, s. 14.

⁶ *Ibid.*, s. 53—54.

⁷ L. Kozłowski, *Wielkopolska w epoce kamiennej. Cz. II.*, *Przegląd Archeologiczny*, R. 2—3, 1—2/1920, tabl. I (IV):12.